

Przedstawiciele i założenia nowożytnego racjonalizmu – wiek XVII

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. Tadeusz Boy-Żeleński, 2004 r., dostępny w internecie: wolnelektury.pl.
- Kuczyński Janusz, Mrówczyński Tadeusz, *500 zagadek filozoficznych*, Warszawa 1966.
- Descartes Rene, *Prawidła kierowania umysłem*, Warszawa 1958.

Przedstawiciele i założenia nowożytnego racjonalizmu – wiek XVII

Pierre Louis Dumesnil, *Dyskusja królowej Krystyny i Kartezjusza*, 1884
Źródło: domena publiczna.

Rozum i to, czym nas obdarowuje, czyli racjonalność – cóż o nich tak naprawdę wiemy? Gdy przyjmujemy wyłącznie werdykty rozumu – popadamy, jak mówi Pascal, w przesadę. Seneka twierdzi, że rozum jest częstką ducha boskiego w człowieku, ale Bacon przestrzega, by „rozumowi nie dodawać skrzydeł, lecz raczej ołowiu i ciężarów, ażeby hamowały wszelkie wyskoki”. Leibniz z kolei głosi, że im bardziej w postępowaniu naszym kierujemy się rozumem, tym bardziej jesteśmy wolni, Nietzsche zaś nazywa rozum podstępłą czarownicą. Jak się okazuje, każde filozofowanie zawiera jakiś obraz rozumu. W tym kontekście wiek XVII wydaje się okresem bardzo ciekawym. Badając go, zobaczymy, w jaki sposób kształtował się model racjonalności, który swoimi wpływami sięgnął matecznika racjonalności nowoczesnej, czyli Oświecenia, a tym samym również i naszego dzisiejszego myślenia.

Twoje cele

- Poznasz kontekst historyczny, założenia i cechy XVII-wiecznej szkoły filozoficznego racjonalizmu.
- Dokonasz analizy wybranych motywów filozofii racjonalistycznej.
- Ocenisz model wiedzy siedemnastowiecznego racjonalizmu.

Przeczytaj

Rene Descartes (1596-1650) - Kartezjusz, ojciec nowożytnego racjonalizmu

Źródło: domena publiczna.

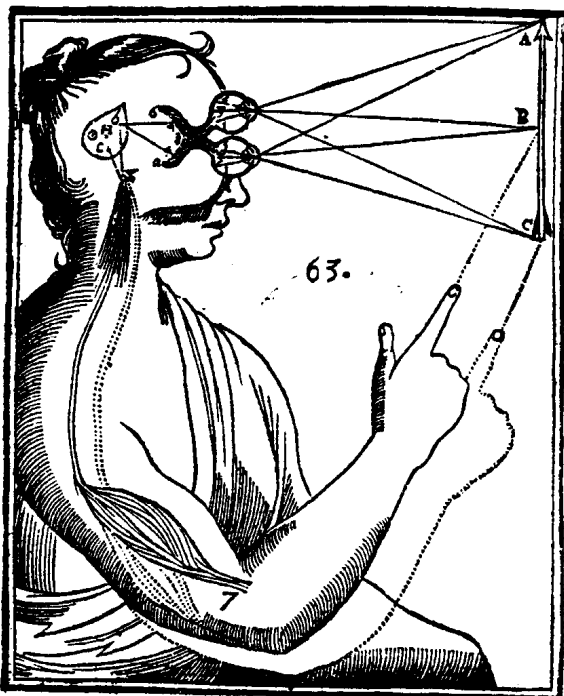
Filozofia odwołuje się do rozumu w dwojaki sposób - szeroko, gdy traktuje go jako swoje podstawowe narzędzie, oraz wąsko, gdy chodzi o pewną szkołę w teorii poznania. Pierwsze znaczenie jest bodaj nieodłączne od filozofii, bowiem nawet jeśli filozof kwestionuje znaczenie rozumu, to na ogół wyposaża swoje stanowisko w racjonalną argumentację. W tym sensie do rozumu odwołuje się na przykład [empirysta](#) bądź [irracjonalista](#) uzasadniający poznawczą nikłość rozumu. Drugie, węższe odwołanie do rozumu oznacza konkretne stanowisko w jednej z podstawowych kwestii filozoficznych: poznania, jego źródeł, granic i metod. Stanowisko to nazywamy racjonalizmem epistemologicznym. Racjonalizm fundowany jest na tezie, że rozum jest autonomicznym i wystarczającym

źródłem poznawania rzeczywistości. W tym znaczeniu racjonalizm przeciwstawia się np. empiryzmowi bądź [woluntaryzmowi](#), które odmiennie widzą proces poznania. Stanowisko racjonalistyczne widzimy już w filozofii starożytnej, np. w platonizmie. Wiek XVII przyniósł natomiast dojrzałą i znaczącą dla filozofii późniejszej wersję racjonalizmu, której twórcą był [Rene Descartes](#), zaś kontynuatorami i w pewnej mierze krytykami [Benedykt Spinoza](#), [Gottfried Leibniz](#) i [Blaise Pascal](#). Znaczącymi postaciami dla XVII-wiecznego racjonalizmu byli także [Galileusz](#) i [Nicolas Malebranche](#).

W przekonaniu XVII-wiecznych racjonalistów możliwe było zdobycie wiedzy rozumowej, pewnej i uniwersalnej. Przekonanie to nie było bynajmniej oczywiste po schyłku średniowiecznej scholastyki i niejednoznacznych w tej kwestii dociekaniach filozofów renesansu. Wiek XVII odrodził wiarę w rozum, do czego przyczynił się z jednej strony rozwój nauk przyrodniczych, przede wszystkim astronomii i mechaniki w badaniach Keplera,

Boyle'a, Galileusza, Gilberta i nieco później Newtona, z drugiej natomiast filozofia, która za swój cel postawiła stworzenie nowych podstaw wiedzy i twórczości. Dlatego kwestią pierwszą dla filozofów było uzasadnienie **możliwości poznawczych rozumu**. Podjęciu tego zadania towarzyszyło charakterystyczne przesunięcie problematyki – o ile w tradycji starożytnej i średniowiecznej problemem pierwszym był byt, o tyle dla filozofii nowożytnej problemem pierwszym stało się **poznanie**, jego prawomocność, granice i procedury.

Ugruntowaniu możliwości wiedzy towarzyszył postulat szukania nowej metody jej zdobywania. Wzoru metody filozofowie poszukiwali w matematyce. Ta dziedzina, a zwłaszcza jeden z jej działów – geometria, była dla nich przykładem wiedzy pewnej oraz tworzonej wedle ściśle racjonalnej metody aksjomatyczno-dedukcyjnej. Metoda polegała na przyjęciu w punkcie wyjścia pojęć oraz tez, które nie były dowodzone, aczkolwiek były uznawane za prawdziwe na mocy wewnętrzzrozumowej, oczywistej intuicji. Z tychże treści dedukowano następne. Za prawdziwe uważano sądy, które zjawiały się dzięki tej metodzie w umyśle jako jasne i wyraźne. W ten sposób rozum stawał się i źródłem, i miarą prawdy.

Schemat zamieszczony w jednym z dzieł Kartezjusza. Kartezjusz był jednym z najbardziej wpływowych

Peter Paul Rubens, *Galileo Galilei*, ok. 1630

„Matematyka jest alfabetem, za pomocą którego Bóg opisał Wszechświat” to jedno ze słynnych powiedzeń Galileusza.

Źródło: domena publiczna.

Filozofia, jaką tworzyli XVII-wieczni racjaliści, zwłaszcza Kartezjusz, Spinoza i Leibniz, zawiera nie tylko nowe podstawy epistemologiczne, ale również systemy metafizyczne, ogólne wizje rzeczywistości, jej struktury i dynamiki. XVII-wieczne systemy pokazywały świat jedności, racjonalnie uporządkowany, choć szczegółowe propozycje poszczególnych filozofów były odmienne. Spotkamy rozwiązania **dualistyczne** (Kartezjusz), **monistyczne** (Spinoza), a także **pluralistyczne** (Leibniz). Po raz pierwszy pojawiły się interpretacje przyrody jako **mechanizmu**, którego wyczerpujące wyjaśnienie może być dokonane przy pomocy praw mechaniki.

przedstawicieli mechanicyzmu. Traktując ciało jako materialną maszynę, wniósł duży wkład w rozumienie funkcjonowania układu nerwowego.

Źródło: domena publiczna.

Rezygnowano natomiast z istotnego w tradycji arystotelesowsko-tomistycznej wyjaśniania celowego oraz inaczej interpretowano granicę między tym, co ożywione i nieożywione, odmawiając

niekiedy (Kartezjusz) życia przyrodzie. Na tle ogólnych rozstrzygnięć metafizycznych filozofowie starali się dociekać również reguł zachowania człowieka, znaczenia afektów (emocji) oraz zasad moralnych, ponieważ te wątki rodziły wiele trudności teoretycznych. Problemów antropologicznych nie dało się wystarczająco wyjaśnić na gruncie wypracowanych metod oraz stanowisk metafizycznych. Przykładem może być nierozwiązana sprzeczność między ściśle deterministycznym, mechanistycznym obrazem świata a uzasadnieniem wolności człowieka, charakterystyczna dla filozofii Spinozy.

Filozofem, który wychodząc od założeń epistemologicznego racjonalizmu XVII wieku, przeprowadził jednocześnie jego krytykę właśnie w kwestii możliwości poznawczych, był Blaise Pascal. Początkowo podzielał on przekonanie o wartości rozumu i geometryzacji wiedzy, wskazał jednak problemy, które jego zdaniem nie dadzą się postawić i rozstrzygnąć w racjonalistycznej perspektywie. Wiedza nie może objąć ani całości rzeczywistości, ani jej istoty i pozostaje nieuchronnie niepełna. Poza granicami poznawczymi rozumu Pascal pozostawił również problemy etyczne i religijne, uważane za kluczowe dla praktycznego życia człowieka, w tym problem istnienia Boga.

Słownik

dualizm

(łac. *dualis* – podwójny) stanowisko w metafizyce, zgodnie z którym w rzeczywistości istnieją dwa rodzaje substancji – fizyczna i duchowa

empiryzm

(gr. *empeiria* – doświadczenie) stanowisko w teorii poznania, zgodnie z którym głównym bądź wyłącznym źródłem poznania jest doświadczenie

irracjonalizm

(łac. *irrationalis* – nierozumowy) stanowisko w teorii poznania, zgodnie z którym główną rolę w poznaniu mają źródła pozarozumowe

mechanicyzm

pogląd obecny w filozofii i nauce XVII-XIX w., wedle którego przyroda zbudowana jest tak jak mechanizm, czyli składa się z rzeczy materialnych, których ruch może być wyjaśniony w oparciu o prawa mechaniki; determinizm – koncepcja filozoficzna, zgodnie z którą

wszystkie zdarzenia i stany w świecie zachodzą wedle praw przyczynowo-skutkowych, co oznacza możliwość wyjaśnienia każdego zdarzenia (stanu) poprzez odwołanie się do poprzednich zdarzeń (stanów) jako przyczyn

monizm

(gr. *monos* – jedyny) stanowisko w metafizyce, zgodnie z którym rzeczywistość składa się wyłącznie z jednej substancji

pluralizm

(łac. *pluralis* – mnogość) stanowisko w metafizyce, zgodnie z którym rzeczywistość składa się z wielu substancji niesprowadzalnych do siebie

woluntaryzm

(łac. *voluntas* – wola) pogląd podkreślający rolę woli w różnych obszarach życia, tutaj w procesie poznania, w którym wola ma być władzą nadrzędną wobec rozumu

Mapa myśli

Polecenie 1

Stwórz mapę myśli, obrazującą główne cechy koncepcji poznania i wiedzy siedemnastowiecznego racjonalizmu. Uwzględnij kontekst powstania koncepcji, źródła poznania, model wiedzy, kwestię metody zdobywania wiedzy, rozumienie prawdy. Następnie stwórz własną notatkę na ten temat.

Polecenie 2

Na podstawie wiedzy zdobytej w materiale napisz dialog filozofów, którego rozmówcami będą poznani przedstawiciele racjonalizmu, Dialog powinien dotyczyć podjętej w materiale problematyki. W swojej pracy uwzględnij elementy, które łączą i dzielą poznanych przez ciebie filozofów.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Źródło: Rene Descartes, *Prawidła kierowania umyśłem*, 1958.

Ćwiczenie 5

Ćwiczenie 6

Ćwiczenie 7

Na podstawie treści zawartej w zakładce „Przeczytaj” oraz poprzednich ćwiczeń napisz list od XVII-wiecznego filozofa – przedstawiciela racjonalizmu, do jego prawnuka. Niech list zawiera opis marzenia dotyczącego modelu i perspektyw poznania zgodnego z założeniami racjonalizmu, a także jego dobroczynnych dla ludzkości skutków.

Ćwiczenie 8

Poznanie intuicyjne jest w filozofii interpretowane różnie i ujęcie dominujące w XVII wieku nie jest jedyne. W oparciu o tekst opisz różnice w pojmowaniu intuicji przez Spinozę i [Bergsona](#).

” Janusz Kuczyński, Tadeusz Mrówczyński

500 zagadek filozoficznych

W filozofii Spinozy intuicja polega na poznaniu rzeczy przez jej istotę, czyli przez definicję. Poznanie intuicyjne zdobywane bez odwoływania się do doświadczenia, na mocy samej znajomości pojęć, nie może nas nigdy mylić, jest zawsze prawdziwe. Skoro jednak znajomość pojęć, ich definicji osiągamy dzięki aktom naszego umysłu, to poznanie intuicyjne uważane przez Spinozę za najdoskonalszy rodzaj poznania jest formą poznania intelektualnego. W koncepcji poznania intelektualnego znajdował swój wyraz konsekwentny racjonalizm Spinozy.

Natomiast u Bergsona intuicja jest narzędziem krytyki ograniczoności racjonalizmu. Poznanie intuicyjne przeciwstawia Bergson poznaniu intelektualnemu, które ma charakter dyskursywny i analityczny, ujmuje rzeczy od zewnątrz i w bezruchu. Nazywa on intuicją poznanie zbliżone co do swojej bezpośredniości do instynktu, poznanie odbywające się bez pośrednictwa pojęć i słów, nie poddające się werbalizacji i bezwzględnie niewyraźne. W akcie poznania intuicyjnego podmiot dąży do utożsamienia się z przedmiotem, wczucia się w przedmiot, uchwycenia go od wewnątrz w jego konkretności i nieustannym ruchu. W życiu codziennym zadowolamy się intelektualnymi formami poznania, które zniekształcają obraz świata, natomiast do autentycznego życia świata, do jego głębi, docieramy za pośrednictwem poznania intuicyjnego.

Ćwiczenie 9

Na podstawie tekstu zrekonstruuj różnicę między sposobami poznania stosowanymi przez „geometrów” a sposobami stosowanymi przez „umysły życiowe”.

” Blaise Pascal

Myśli

Że niektórzy ludzie z umysłem życiowym nie są geometrami, wypływa stąd, że niepodobna im zgoła nagiąć się do zasad geometrii; jeżeli zaś geometrzy nie posiadają życiowego dowcipu, to stąd, iż nie widzą tego, co mają przed sobą i że, będąc przyzwyczajeni do jasnych i grubych zasad geometrii i do rozumowania jedynie po dokładnym widzeniu i roztrząśnięciu swoich zasad, gubią się w rzeczach praktycznych, gdzie zasady nie dadzą się uchwycić w podobny sposób (...). Umysły życiowe przeciwnie, wzwyczajwszy się niejako sądzić od pierwszego spojrzenia, są tak zdziwione, kiedy im się przedstawi twierdzenia zupełnie dla nich niezrozumiałe – w które aby wniknąć, trzeba im przebrnąć przez definicje i zasady tak jałowe i nieoglądane wpród nigdy tak szczegółowo – iż brzydzą sobie ten trud i zniechęcają się (...). Geometrzy, którzy są jedynie geometrami, mają tedy dowcip trafny, ale pod warunkiem, że im się dobrze wyłoży wszystkie rzeczy wedle definicji i zasad; inaczej robią się bałamutni i nieznośni, myślą bowiem ściśle jedynie na podstawie zupełnie jasnych zasad (...). Ludzie, którzy nawykli sądzić uczuciem, nie pojmują zgoła procesu rozumowania, chcą bowiem od razu ogarnąć rzecz jednym spojrzeniem i nie są przyzwyczajeni do szukania zasad. Drudzy przeciwnie, którzy są przyzwyczajeni rozumować na podstawie zasad, nie pojmują zgoła spraw uczucia, szukając w nich zasad i nie umiejąc patrzeć jednym rzutem.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. Tadeusz Boy-Żeleński, 2004 r., dostępny w internecie: wolnelektury.pl.

Dla nauczyciela

Autor: Piotr Mazur

Przedmiot: filozofia

Temat: Przedstawiciele i założenia nowożytnego racjonalizmu

Grupa docelowa:

III etap edukacyjny, uczniowie liceum, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

3. René Descartes. Uczeń:

4) omawia poglądy jednego z następujących kontynuatorów filozofii René Descartesa: Gottfrieda Wilhelma Leibniza lub Barucha Spinozy;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- omawia kontekst historyczny, założenia i właściwości XVII-wiecznej szkoły filozoficznego racjonalizmu;
- analizuje wybrane motywy filozofii racjonalistycznej;
- ocenia model wiedzy siedemnastowiecznego racjonalizmu.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm.

Metody i techniki nauczania:

- metoda ćwiczeń przedmiotowych;
- dyskusja za i przeciw;
- analiza SWOT;
- mapa myśli.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg zajęć:

Przed lekcją

Uczniowie mają za zadanie przygotować informacje o tym, co o rozumie i roli myślenia uważali filozofowie różnych epok.

Faza wstępna

1. Nauczyciel przedstawia temat i cele lekcji. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. Chętny uczeń odczytuje na głos „Wprowadzenie” do e-materiału. Na podstawie zawartych w nim treści oraz wiadomości przygotowanych przed lekcją uczniowie dyskutują o tym, czym jest rozum i co o nim wiemy.

Faza realizacyjna

1. Uczniowie zapoznają się z treścią sekcji „Przeczytaj” e-materiału. Wspólne omówienie przedstawionych pojęć i stanowisk filozoficznych. Sporządzenie notatki podsumowującej zyskaną wiedzę.
2. Tworzenie mapy myśli. Szkielet mapy oraz wskazówki są wyświetlone lub narysowane na tablicy. Uczniowie tworzą mapę. Nauczyciel koryguje i uzupełnia informacje.
3. Dyskusja za i przeciw. Nauczyciel dzieli klasę na dwie grupy. Informuje uczniów, że mają przygotować się do dyskusji za i przeciw na temat: *czy jest możliwe zdobycie wiedzy rozumowej, pewnej i uniwersalnej?* Zadanie pierwszej grupy polega na przygotowaniu argumentów za tym, że możliwe jest zdobycie wiedzy rozumowej, pewnej i uniwersalnej; drugiej zaś, że jest to niemożliwe. Nauczyciel określa także czas na przygotowanie. Podczas prac przygotowawczych uczniowie pracują metodą SWOT, która pomoże im przygotować argumenty do dyskusji.
4. Przed rozpoczęciem dyskusji nauczyciel ustala z uczniami zasady, według których będzie ona prowadzona (np. nie należy przerywać wypowiedzi innych uczestników, należy przestrzegać czasu wyznaczonego na wypowiedź itp.). Uczniowie dyskutują,

przedstawiając na zmianę argumenty za i przeciw. Nauczyciel moderuje dyskusję. Po odbytej dyskusji nauczyciel prosi jednego lub kilku uczniów o jej podsumowanie. Jeśli to potrzebne, uzupełnia informacje. Następnie prosi uczniów, aby zastanowili się, jakie teraz jest ich stanowisko wobec wiedzy, które argumenty ich przekonały. Zarządza głosowanie: kto jest za wiedzą rozumową, a kto przeciw niej. W zależności od wyniku głosowania nauczyciel wskazuje zwycięską grupę, której argumenty były bardziej przekonujące.

5. Realizacja zadań interaktywnych z e-materiału nr 2-5.

Faza podsumowująca

1. Na zakończenie lekcji nauczyciel zadaje uczniom pytania, np.
  - Co było dominującym motywem nowożytnego racjonalizmu?
  - Co było podstawowym problemem podejmowanym przez filozofów szkoły racjonalistycznej XVII wieku?
  - Jaką metodę stosowali XVII-wieczni racjoniści?
2. Chętny lub wybrany uczeń podsumowuje zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności i przyrost wiedzy.

Praca domowa

1. Zadania interaktywne nr 6-9.
2. Na podstawie wiedzy zdobytej w materiale napisz scenę dramatu, w której przedstawisz dyskusję przedstawicieli racjonalizmu, dotyczącą podjętej w materiale problematyki. W swojej pracy uwzględnij elementy, które łączą i dzielą poznanych przez ciebie filozofów.

Materiały pomocnicze:

- *Racjonalizm nowożytny: wybrane teksty z historii filozofii*, wybór tekstów Tadeusz Błocian, Wrocław 1992.
- Zbigniew Drozdowicz, *O racjonalności w filozofii nowożytnej. Wykłady*, Poznań 2008.
- Zbigniew Drozdowicz, *Kartezjanski racjonalizm. Zrozumieć Kartezjusza*, Poznań 2014.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimediu:

Nauczyciel może wykorzystać mechanizm mapy myśli do podsumowania lekcji.